КЕРЕШ СҮЗ УРЫНЫНА

Үзенә лаеклы югарылыкта торган әдәбиятыбыз фәнендә Габдулла Тукай иҗаты төрле яклап өйрәнелгән. Әмма безнең сөекле шагыйребез бөек затлар исәбенә керә, шуңа күрә аның дөньясын ачып бетерү мөмкин түгел. Ә бәһаләү кысаларына сыймас әдәби мирасның яңадан-яңа якларын тәфтишләп күрсәтүгә, кабатланмас серле хәзинәнең яшерен кыйммәтләрен бөртекләп барлауга ихтыяҗ һәрвакыт зур. Әлбәттә, мондый перспектив максатка шәхес – чор – иҗат бергәлеге ачкычында гына, яңа ысуллар кулланган чакта гына ирешеп була.

Китапның исеменнән күренгәнчә, ошбу үзенчәлекле проектны гамәлгә ашырганда үтемле саналган әңгәмә шәкеле файдаланылды. Моның ише алымның отышлы ягы шунда: ачыктан-ачык фикер алышу барышында сөйләшү үзәгендә торган шәхеснең асылы чагыштырмача тизрәк ачыла, гәпләшү дәвамлы һәм гамьле булса, кешенең үз авызы белән әйткән чын-хак сүзләреннән халык яшәешенең тулы картинасы күзаллана. Милләт хакын даулап көрәшкән шагыйрь белән әңгәмәләрдә исә безнең дөнья сурәтендәге торышыбыз бигрәк тә ачык чагыла. Ә менә тематик сөйләшүләрдә Габдулла Тукайның аерым әһәмиятле мәсьәләләргә карата белдерелгән тирән мәгънәле фикерләре шундый күләмдә бергә җыела ки, фикри сөземтәләрдән хасил булган мондый канатлы гыйбарәләрне әдипнең биниһая олы иҗаты катламнарыннан махсус эзләп табу шактый кыенга килер иде. Шунысы да мөһим, әңгәмә вакытында күпләрне кызыксындырып торган төрледән-төрле сорауларга шагыйрьнең үзеннән шундук этрафлы җавап алырга мөмкин.

Сөйләшү барышында куелган сорауларга җаваплар Габдулла Тукайның 1–5 нче томнарыннан (Татар. кит. нәшр., 1985–1986) алынды. Әңгәмәләрдә тәрҗемәләр кулланылмады. Авторның тезмә әсәрләреннән китерелгән өземтәләр күпчелек очракта чәчмә язылышына күчерелде. Бер җавапта төрле текстлардагы фикерләр файдаланылган чакта тоташ фраза тәмамланган урында күп нокталар куелды. Кайбер җаваплар бирелешендә Габдулла Тукайның башка җәһәттән әйтелгән сүзләре дә кулланылды, әмма алар шагыйрьнең сөйләү-язу өслүбе үзенчәлекләренә аваздаш булган шартта гына кертелде. Һәрхәлдә, иҗатчының фикерләү рәвешенә нинди дә хилафлык килмәгәндер. Китапта тәкъдим ителгән «Тукайча татар кодексы» да нәкъ шундый ук гомуми принциплар нигезендә әзерләнде. Әсәрләрдә очрый торган гарәп-фарсы алынмаларының аңлатмасы, башка телдә әйтелгән аерым гыйбарәләрнең тәрҗемәсе бит төшермәләре рәвешендә урнаштырылды.

Кадерле укучылар! Әйдәгез, күпне кичергән халкыбыз белән киләчәккә атлаучы Габдулла Тукайга үзебезне аеруча борчыган сорауларны биреп, аннан милләтебезнең лаеклы дәвамчысына кирәк булган кыйммәтле киңәш-күрсәтмәләрне тагын бер мәртәбә алырга ашыгыйк, рухи әләмчебезгә әверелгән шагыйрьнең еллар үткән саен тирәнрәк ачыла барган бөеклегенә янәдән инаныйк.

ТУКАЙЧА ТАТАР КОДЕКСЫ

Каләм әһелләре әледән-әле искәрткәнчә, һәрбер әдип насыйп гомере дәвамында үзенең бердәнбер зур китабын яза. Табигый ки, олуг талант ияләре тарафыннан иҗат ителгән мондый фолиант ил-көн өчен бәһаләп бетергесез рухи кыйммәтләрне гәүдәләндерергә мөмкин. Әгәр шулай икән, без бөек шагыйребез Габдулла Тукайның бөтен язганнарын халкыбызга мирас кылынган яшәеш дәреслегенә тиңли алабыз. Чыннан да, аның даһилык белән тудырылган иҗаты биниһая тәгълим мөмкинлекләренә юл ача. Бары тик аннан зирәкләрчә файдалана белергә генә кирәк. Мондый затның классик әсәрләрендәге барлык сүзе генә түгел, хәтта һәрбер ым-ишарәсе газиз милләтенә хезмәт итәргә тиеш.

Нәкъ менә шушы куллану осталыгы җәһәтеннән без үз вазифабызны тулы күләмдә үтәүгә ирешәбезме соң? Раслап әйтү кыен. Әнә, Габдулла Тукайның җәрәхәтле бәгыреннән савылган әлеге «бердәнбер китабы» эченнән «Татар кодексы»н үтәли күреп, аны халкыбыз дикъкатенә юнәлтер өчен дә безләргә бер гасырдан артык вакыт кирәк булды. Аһ, аянычлы кыска гомер шәме ике яктан янып килмәсә яки кемдер тарафыннан җаваплы йөкләмә куелса, шагыйрь аны үзе дә кәгазьгә төшереп калдырыр иде. Берничә нашир тәрҗемәи хәлен язып бирүен үтенгәч, «Исемдә калганнар» рисаләсенә тотынырга кулы җиткән ләбаса. Җәмәгатьчелек вәкилләре сорагач, «Шәрекъ клубы»нда халык әдәбияты турында лекция әзерләп укырга да, «Мәктәптә милли әдәбият дәресләре» дигән дәреслек-хрестоматиясен төзергә дә өлгергән.

Ә татар халкын озын-озак гасырлар дәвамында тәрбияли алырлык ошбу кодекска килгәндә, сүз дә юк, Габдулла Тукай аны үзенең язганнарында ярылып яткан тәҗрибә нигезендә әзерләр иде. Нишлисең, әлеге эшне тиешенчә ахырына җиткерү бөтен җаваплылыгы белән безгә тапшырылган. Шик-шөбһә тумасын, сезнең игътибарга кануни шәкелдәрәк тәкъдим ителгән бу җыелма төп-төгәл шагыйрь каләме теркәп калдырган сүзләрдән генә тора. Хәрефкә-хәреф туры килә, дип, нәкъ шундый очракта әйтеләдер. Хәтта бүлекләрнең исеме дә аның әсәрләре тукымасыннан алынды. Кодекстан файдалану барышын җиңеләйтү максатыннан, нибары тәртип саннары гына өстәлде. Алары да шагыйрь өслүбе өчен ят түгел, Габдулла Тукай бүлем рәкымнәрен шактый еш кулланган.

Инде шундый искәрмә дә биреп үтәргә кирәк: кодекс калыбындагы әлеге уй-фикерләр ниндидер депутатлар төркеме тарафыннан түгел, ә аерым шагыйрь исеменнән юридик таләпләрне күздә тотмыйча язылган. Монда шәхси башлангычның өстенлек итүе табигый. Шул ук вакытта көрәшче әдипнең фикри сөземтәләре дәүләти югарылыктагы иҗтимагый гомумиләштерүләрдән дә мәхрүм түгел. Кыскасы, боларның һәммәсен дә белеп тору лаземдер.

Тукайлы язмышыбызга рәхмәтләр белдерик. Пәйгамбәргә торырлык шагыйребезнең еллар аша безгә җиткерелгән әлеге мөкатдәс бүләге, иҗтиһатка өндәүче әманәт буларак, татар халкының алгарышына янә бер ныклы нигез ташы рәвешендә салынсын. Аллаһ теләктәшлек кылсын.

Биисми Габдулла бине
Мөхәммәдгариф ТУКАЕВ[1]

I. Керешү сүзе. Алла гыйшкы хакына

1. Бисмилләһир-рахмәнир-рахим...

Без дә бер кешедәй дус булыйк Алла гыйшкы хакына;
Эрелек, төче теллелекне ташлыйк Алла гыйшкы хакына.

Милләтнең күңеле Аңа юнәлсен Алла гыйшкы хакына;
Иске чир, түбәнлек юк булсын Алла гыйшкы хакына.

Шул юлга омтылыйк, и диндәшләр, Алла гыйшкы хакына;
Мондый омтылыш, тырышлыклар керсен гадәткә
Алла гыйшкы хакына...

Гыйлемгә кирелек пәрдә булмасын Алла гыйшкы хакына;
Җанланыйк, кузгалыйк һәр җирдә Алла гыйшкы хакына.

Дуслык булмау сәбәпле, милләт шушы хәлгә килде, –
Гыйбрәт ал, и Мөхәммәд өммәте! Алла гыйшкы хакына.

Без дә кеше ич, итик гайрәт Алла гыйшкы хакына;
Бу дөньяны хәйран калдырыйк Алла гыйшкы хакына...

Бар һөнәребезгә канәгать булмыйк Алла гыйшкы хакына;
Тәңре мәрхәмәтенә каршы килмик Алла гыйшкы хакына.

2. Күп сөекледер бөтеннән – Тәңрегә сынган күңел... Һәрвакыт Аллаһы Тәгалә хәзрәте күңелеңезгә тәүфикъ нуры кертеп изгелек кыйлмак... Тәкъдир сезгә теләктәшлек белән елмая: мондый зур бүләкнең кирәк кадерен белергә...

Җиһанда барча эшләр, барча хәлләр Тәңредән... Аллаһы Тәгаләнең рәхмәте һичкемгә хас түгелдер... Барчагыз Алла җебенә ныклап тоты-

[1] Габдулла Мөхәммәтгариф улы Тукаев исеме белән.

ныгыз. Алла җебе дигәнем – үзара якынаю, дуслашудыр, димәк, үзара каршылыктан, ызгыштан сакланудыр...

Ярдәмендә һәр заманда Алла бар; ал җәсарәт[1], алга омтыл, һич ялыкмый алга бар!.. И Алла! Алга китүебезгә, югары күтәрелүебезгә булышлык итүчеләргә ярдәм бир!..

Һәр ничек хәер-фатихада булышаек... Эшләреңездә парлак сурәттә муаффәкъ булуыңызны[2] телим... Алла сезне һәр ике йортта (дөньяда да, ахирәттә дә) бәхетле итсен... Алла риза булсын, гомерегез озын булып, байлыгыгыз һәм бәхетегез көннән-көн артып торсын... Милләтнең киләчәге айлы кичтән дә яктырак булсын.

II. Баланың язмышы ата-анасына тапшырыла

1. Көлле мәүлүдин юләде галя фитърәтел-ислами, фәминә әбәваһе йөһәввиданиһи вә йөнәссыйраниһи вә йөмәҗҗисанаһи...

Хәдис шәрифнең мәгънәсе заһир[3]: һәр тугъмыш бала ислам, ягъни тәслим фитърәтендә[4] туа.

Баланың язмышы, ул тугач ук, аның ата-анасына тапшырыла, тәслим ителә... Аның атасы яһүди булса, бала киләчәктә яһүд милләтенә хезмәт итәрлек рәвештә тәрбия ителә. Атасы нәсрани[5] булса, янә, нәсрани милләтенчә тәрбия кыйлынып, киләчәктә үз милләтенә файдалы бала булуы күзгә алына... Менә без, татар балалары да, татар милләтенчә тәрбия кыйлынганбыз... Татар диненчә тәрбия алганбыз...

Вәләкин... Тәрбиямез... коры, рухсыз, мәгънәсез, һич файдасыз рәвештә «дини» генә булмыйча, дини вә милли тәрбия булсын. Мөселман булганымыз вакыт татар икәнемезне дә онытмыйк.

2. Балалар – безнең шатлыкымыз... Балалар – безнең бәхетемез вә сәгадәтемез... Балалар безнең гомер нигеземезне тазарталар, балалар хезмәт өчен безнең көчемезне арттыралар.

Бу сүзләр һәрбер атаның да, һәрбер ананың да йөрәгеннән ләззәтлеләззәтле генә өзелеп чыккан сүзләрдер.

3. Балалар якты дөньяга килгәндә, гадәтән, бер бәхетлелек диңгезе булып киләләр. Ләкин әнә шул балаларны туган минутыннан алып балигъ булганга кадәр ата-ана үзләренә бәхет вә башка инсаннарга да шатлык булырлык итеп тәрбия кыйлуы бик читен, ай-һай, бик читен!..

Бала, ир бала, әйбәт кенә тәрбия ителсә, ата-ана өчен, гомернең куркынычлы һөҗүмнәре вакытында шул бала шул ата-анасын сакларга күкрәп, нәгърә орып чыккан бер арыслан буладыр.

Кыз бала, бик матур гына тәрбия ителсә, бөтен дөнья байлыкларына сатылмаслык егетләрне, картларны, хәтта хатыннар вә карчыкларны үзенә таба тартып тора торган... бер фәрештә буладыр. Аның бер сүзен ишетер өчен, бер генә йөзен күрер өчен меңнәрчә җаннар атылып кына торадыр. Ул үзе шикелле тагы әллә ничә фәрештә кызлар вә әллә ничә арыслан йөрәкле, гайрәтле егетләр тәрбия итә аладыр.

---

[1] *Җәсарәт* – батырлык, кыюлык.
[2] *Парлак сурәттә муаффәкъ булу* – якты зур уңышка ирешү.
[3] *Заһир* – ачык.
[4] *Тәслим фитърәтендә* – кемгә дә булса тапшырылырга тиешле хәлдә.
[5] *Нәсрани* – христиан динендәге кеше.

III. Укымак – үз халкыбызга хезмәт итмәк

1. Очып төш тә балалык бишегеннән, ябыш – аерылма мәктәп ишегеннән... Синең бу барган юлың – галимнәр юлы; бу юл белән барлык олы кешеләр җитешкән. Бу дөнья, бел... Максаты – иксез-чиксез бәхет; соңы – үсү, бөеклеккә күтәрелү... Күне килер: синең дә урының бөек булыр; ихтимал, исемең алтын белән язылыр.

Атагыз, анагызның шатлыгы сез, ике дөньяда йөз аклыгы сез. Барлык мөселманнарның уртаклыгы сез, безнең саф динебезнең пакьлеге сез. Гыйлем йозагының ачкычы сез, тәрәккый күкләрнең баскычы сез.

Мәгариф бакчасында очып йөр... Һәр чәчәк – сеңлең, апаң; абзаң – үсеп торган агач... Чәчмәгән җир күк – күңелнең һәр гүзәлгә бушлыгы, тик кояшны һәм табигатьне сөюдән хушлыгы!..

Мәгариф – хәяттыр. Һәр бәхетне, һәр сәгадәтне, һәр нәҗатны[1]... голүм[2] вә мәгърифәттән генә көтмәк кирәктер... Укып, балалар алга баралар...

Каз канатлары ак булыр,
Ир канатлары ат булыр.
Сабыйларның канатланыр вакъты
Мәктәпләрдә укыр чак булыр.

2. Яз, газиз угълым: кара тактаны сыз акбур белән! Һәм кара күңелеңне ялт иттер, сызып ак нур белән! Өч наданга алмашынмас – бер язу белгән кеше; мәгърифәт эстәр, иренмәс һич – кеше булган кеше... Наданнарның дошманлыгы белән мактанырга кирәк; аларның һәр сүгүе – синең өчен мактаныч кына...

Ялкаулык та наданлык – бүләк безгә Алладан... Тынма, эшлә, и сабый!.. Тырыш яшьләй, зурайгач җайсыз ул; картаеп каткач буыннар, эш белү уңгайсыз ул!.. Тәңредән эшләргә – көн, эшләп аргачтын, бирелгәндер тыныч йоклар төн. Иртә торгач та язарга, дәресең укырга тотын; тынма, эшлә, торма тик... Эш беткәч уйнарга ярый... Гомер итмәк – тырышмактыр ялыкмый, ...гатәләт[3] хурлыгын асла[4] үзеңә ихтыяр итми. Мәгърифәт эзлә, бар әле...

Адаштым дип егълый күрмә: гыйлем чын эз табар әле... Булганы белән канәгатьләнмә, тәрәккый ит, алга бас; гыйлем диңгезләренең иң тирәне сиңа кояр... Бит шуңа бәйле бәхет-рәхәт.

3. Бәхетле шул баладыр, кайсы дәресенә күңел бирсә, мөгаллимне олуг күрсә, белергә кушканны белсә. Сабакка калмаса соңга, борылмый барса уң-сулга, уенга салмаса ихлас – менә бәхете аның шунда. Кечеләргә итеп шәфкать, үзеннән зурга юл бирсә, бәхетсезләрне кимсетми, егылганнарга кул бирсә...

Төшсен ләкин исегезгә кайсы вакыт: һәркемгә дә бирелмәгән мондый бәхет; ятим калган сабыйлар бар, бәхетсезләр, ата-анасы вафат, җирсез һәм йортсызлар... Очрый калса сезгә шушындый ярлылар, яшьле күзле, моңланганнар вә зарлылар – яшь балалар! Аларны сез яратыгыз, җылы сүзләр әйтеп, сөеп юатыгыз!

4. Син әле үс һәм укы күп, шунда аңларсың барын; мәгърифәт нуры ачар күп нәрсәләрнең ялганын...

---

[1] *Нәҗат* – котылу.
[2] *Голүм* – гыйлемнәр.
[3] *Гатәләт* – ялкаулык.
[4] *Асла* – һич тә.